

5. Житний О. О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каагтям : монографія / О. О. Житний. – Харків, 2004.
6. Кримінальний процес : підручник / за заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. – К. : Центр учбової літератури, 2013. – 544 с.
7. Курта Є. О. Компроміс на досудовому слідстві: поняття, види, криміналістичні прийоми досягнення : дис. ... канд. юрид. наук / Є. О. Курта. – Запоріжжя, 2005. – 188 с.
8. Лупеко Д. Участь прокурора у кримінальному провадженні на підставі угод / Д. Лупеко // Вісник прокуратури. – 2012. – № 11. – С. 21–25.
9. Макаренко І. С. Роль слідчого судді під час обрання запобіжних заходів за новим КПК України / І. С. Макаренко // Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в умовах євроінтеграції : матеріали укр.-польск. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 15 листопада 2013 р.). – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т МВС, 2013. – С. 222–224.
10. Одинцова І. М. Діяльність сторони захисту при збиранні, дослідженні та перевірці доказів в умовах судового слідства / І. М. Одинцова // Право і суспільство. – 2014. – № 1. – С. 254–259.
11. Парфило О. А. Кримінально-процесуальний компроміс – необхідність продиктована часом / О. А. Парфило // Теорія та практика криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах : тези доповідей міжн. наук.-практ. конференції. – Ч. 1. – К. : Національна академія внутрішніх справ України, 2001. – С. 53–56.
12. Тертишник В. М. Компроміс у кримінальному процесі / В. М. Тертишник // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 11. – С. 107–112.
13. Тертишник В. М. Кримінальний процес України. Особлива частина : підручник / Тертишник В. М. – К. : Алерта, 2014. – 420 с.
14. Тертышник В. М. Уголовный процесс / Тертышник В. М. – Изд. 3-е доп. и перераб. – Харьков, 2000.

УДК 343.98

Ю. А. Чаплинська, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально-правових
дисциплін Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

Висвітлено актуальні проблеми проведення слідчого експерименту. Проаналізовано наявні в юридичній літературі погляди щодо цього питання, запропоновано організаційні заходи і тактичні прийоми проведення слідчої дії.

Ключові слова: *слідчий експеримент; організація; організаційне забезпечення; тактичні прийоми; відтворення.*

© Ю. А. Чаплинська, 2014

Рассмотрены актуальные проблемы проведения следственного эксперимента. Проанализированы имеющиеся в юридической литературе мнения по этому вопросу, предложены организационные мероприятия и тактические приемы проведения следственного действия.

Ключевые слова: следственный эксперимент; организация; организационное обеспечение; тактические приемы; воспроизведение.

This scientific article is about treatment of the actual problem questions of carrying out of investigatory experiment. The author have analyzed the points of view available in the legal literature on these questions and offered the tactical method of carrying out of investigatory actions.

Key words: *investigatory experiment; interrogation; tactics; tactical methods; reproduction.*

Постановка проблеми. Актуальність статті обумовлюється недостатньою науковою розробленістю і великою практичною значущістю системи організаційно-тактичного забезпечення проведення слідчих дій, зокрема слідчого експерименту, яка може бути використана в слідчій, оперативно-розшуковій, судово-експертній практиці.

Під час розслідування різноманітних видів злочинів, особливо тяжких, зокрема умисних вбивств, розбійних нападів, вимагань, захоплення заручників, незаконного виготовлення зброї, боєприпасів, вибухівки, наркотичних засобів або психотропних речовин, документів, печаток тощо, нерідко виникає необхідність, окрім перевірки та уточнення показань підозрюваних, проводити деякі експериментально-дослідні дії. Проведення випробувань може бути спрямовано на встановлення можливості сприйняття особою певних фактів або явищ, виконання конкретних дій, наявності або відсутності певних умінь та навичок тощо. Таке випробування називається “слідчий експеримент”. На підставі вивчення кримінальних справ (367) та опитування співробітників слідчих підрозділів (289) можна дійти висновків, що така слідча дія проводилася лише в 4 % випадків від загальної кількості справ, а у 23 % – її проведення було очевидною необхідністю, але під час досудового розслідування не робилося. Зазначене деякою мірою знижує якість проведення досудового слідства в цілому. Крім того, 48 % слідчих наголошували на необхідності оновлення та вдосконалення організаційно-підготовчих і тактичних заходів проведення слідчого експерименту з урахуванням сучасних потреб правоохоронної практики.

Активна протидія досудовому розслідуванню, багатоепизодність і складність кримінальних проваджень, тривалість злочинної діяльності, численні суперечності й істотні розбіжності обумовлюють важливе організаційно-тактичне значення слідчого експерименту. Зважаючи на це, успішне проведення цієї слідчої дії багато в чому залежить від правильного та ефективного володіння й оперування слідчими тактичними прийомами та застосування їх у правоохоронній практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальну тактику проведення слідчого експерименту досить повно висвітлено в криміналістичній літературі. Зокрема, вагомий внесок у розробку наукових основ проведення слідчого експерименту зробили відомі вчені-криміналісти та процесуалісти: Л. Е. Ароцкер, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, П. Д. Біленчук, О. М. Васильєв, Н. І. Гуковська, Ф. В. Глазирін, В. О. Коновалова, В. С. Кузьмічов, Є. Д. Лук’янчиков, М. В. Салтєвський, Л. А. Соя-Сірко, В. М. Тертишник, К. О. Чаплинський, В. Ю. Шепітько, Ш. Ш. Ярамиш’ян та багато інших. Значущість проведених наукових досліджень безсумнівна і досить велика, оскільки ця слідча дія досить широко застосовується у правоохоронній практиці і слугує ефективним способом збирання фактичних даних. Однак детальнішого висвітлення потребують питання організації і тактики проведення слідчого експерименту з урахуванням сучасних потреб правоохоронної практики.

Мета статті – висвітлення особливостей тактичного забезпечення проведення слідчого експерименту з урахуванням сучасних потреб правоохоронної практики.

Виклад основного матеріалу. Слідчий експеримент є окремою слідчою дією, яка полягає у перевірці, чи могли відбутися за певних умов ті або інші події і яким саме чином. Експеримент (від лат. слова *experimentum* – іспит, дослідження) – це штучна систематична зміна умов явища, яке вивчається, та його зв'язків з іншими явищами. Слідчий експеримент потрібно відрізнити від експерименту як загальнонаукового методу дослідження, що використовується як пізнавальний прийом під час проведення окремих слідчих дій. Ця слідча дія є сильним психологічним засобом впливу на його учасників, оскільки отримані результати наочно свідчать про можливість або неможливість існування певного явища чи події, а спростувати їх підозрюваним (обвинуваченим) буває досить важко. Тому слідчий експеримент – це необхідний, часто незамінний спосіб перевірки й отримання нових доказів.

Слідчий експеримент належить до похідних слідчих дій і проводиться, як правило, на подальших етапах досудового розслідування. Однак, на думку С. І. Новикова та Ш. Ш. Ярамиш'яна, несвоєчасне проведення цієї слідчої дії негативно позначається на якості досудового розслідування, особливо в тих випадках, коли перевіряються обставини, що пов'язані з видимістю, оглядовістю, обстановкою місцевості, яка швидко змінюється [1, 10]. Тому в таких випадках слідчий експеримент повинен проводитися в системі першочергових слідчих дій.

Отже, слідчий експеримент – це пізнавальна слідча дія, сутність якої полягає у проведенні досліджень, пов'язаних із встановленням, перевіркою або оцінкою слідчих версій про можливість або неможливість існування тих чи інших фактів, що мають значення для кримінальної справи [2, 5].

На думку І. М. Лузгіна, сутність експериментального методу дослідження фактів і явищ полягає в такому вивченні об'єкта, коли дослідник активно впливає на нього шляхом створення штучних умов, необхідних для виявлення відповідних властивостей, або шляхом зміни ходу процесу у певному напрямку. Зміст даного методу полягає в будь-яких випробуваннях, за допомогою яких виділяють певне явище з різноманіття інших, пізнають його природу, сутність і походження, що дозволяє дійти вірогідного висновку щодо можливості існування у схожих умовах аналогічного явища в минулому або майбутньому [3].

Від перевірки показань на місці слідчий експеримент відрізняється сутністю і суб'єктом. Перевірка проводиться з особою, яка безпосередньо сприймала подію. Суб'єкт розкриває уявний спосіб шляхом демонстрації (показу) його на реальних предметах матеріальної обстановки на тому ж місці. Під час слідчого експерименту, навпаки, дослідні дії становлять його сутність і служать методом одержання й перевірки інформації. Експеримент може бути проведений і за відсутності особи, чий показання перевіряються, причому в деяких випадках проведення його на тому ж місці, де відбувалася досліджувана подія, не є обов'язковим [4, 225].

Головною метою слідчого експерименту є встановлення, перевірка, уточнення та оцінка тих чи інших фактів, що мають значення для кримінального провадження.

До основних завдань слідчого експерименту можна зарахувати:

- встановлення точного механізму вчинення злочину;
- перевірка висунутих слідчих версій;
- виявлення причин і умов, що сприяли або перешкоджали вчиненню злочину;
- перевірка й уточнення фактичних даних, одержаних за результатами проведених окремих слідчих дій;
- отримання нових доказів;
- встановлення й усунення протиріч у показаннях підозрюваних, свідків та потерпілих;
- визначення меж поінформованості або необізнаності злочинців про подію злочину та ін.

Дослідження кримінальних справ (367) дозволяє дійти висновків, що у правоохоронній практиці проводяться такі види слідчих експериментів:

- 1) встановлення можливості спостереження або сприймання якого-небудь факту чи явища;
- 2) можливості існування якого-небудь факту чи явища;
- 3) можливості виконання якоїсь дії в певних умовах;
- 4) наявності або відсутності у конкретної особи певних професійних вмінь та навичок;
- 5) можливості вчинення тих або інших дій за певний час;
- 6) послідовності розвитку певної події та механізму злочину чи окремих його елементів;
- 7) меж поінформованості особи про факти, що цікавлять слідство.

На підставі узагальнення правоохоронної практики, вивчення кримінальних справ та опитування слідчих вважаємо, що до основних тактичних умов проведення слідчого експерименту можна зарахувати такі:

1. Проведення слідчого експерименту в умовах, максимально наближених до тих, у яких відбувалася подія, факт або явище.

Усі експериментальні дії доцільно проводити за оптимальних умов у тих місцях, де й відбувалася досліджувана подія. Слідчий повинен враховувати місце, час, період доби, погодні й кліматичні умови, освітлення, тривалість, темп і послідовність дій, обставини, які не підлягають відтворенню, тощо. Особливо це стосується дослідів, коли перевіряється можливість спостереження або сприймання якого-небудь факту (явища); існування якого-небудь факту (явища); здійснення якої-небудь дії за певних умов або встановлення послідовності розвитку певної події та механізму злочину чи окремих його елементів.

Слідчий повинен штучно створити обстановку, яка спонукатиме особу добровільно виконувати дії, які розкривають зміст відомої тільки їй інформації, зокрема про підготовку, вчинення та приховання злочинів, наявність попередньої злочинної змови та ін. [4, 234; 5, 394]. Якщо обстановка, де планується провести експериментальні дії, зазнала суттєвих змін, то вдаються до реконструкції. Реконструкції слід піддавати не всю обстановку, а окремі її елементи, важливі для дослідів.

2. Використання під час експерименту тих же приладів, механізмів, пристроїв та матеріалів, що використовувалися під час злочинної події.

Під час проведення дослідних дій доцільно використовувати такі ж прилади, механізми, пристрої та матеріали, що застосовувалися для вчинення злочинів. Недоцільно під час проведення експериментальних дій використовувати об'єкти, які є речовими доказами за кримінальним провадженням, що обумовлюється можливістю їх знищення або пошкодження. Якщо неможливо використати зазначені об'єкти в експерименті, слідчий може застосувати предмети-аналоги або натурні макети. Це певним чином може вплинути на психологічні позиції злочинців і викликати переживання, аналогічні тим, які вони відчували під час учинення злочинів, що може сприяти широму зізнанню.

Зокрема, В. О. Коновалова та Ф. В. Хоменко зазначають, що макетування створює емоційну налаштованість і сприяє виникненню асоціативних зв'язків, які можуть бути використані для з'ясування обставин, що мають значення у справі, а також робить результати більш переконливими [6, 10–16; 7, 30–34].

Категорично забороняється проводити експерименти з використанням об'єктів, небезпечних для життя та здоров'я громадян, пов'язаних із загрозою знищення державного чи індивідуального майна громадян, порушенням громадського порядку або приниженням честі та гідності людини.

3. Неодноразове та поетапне проведення дослідів і повторення випробувальних дій у змінних умовах.

Усі дослідні дії повинні проводитися неодноразово і в змінних умовах для забезпечення достовірності та виключення можливості отримання випадкових результатів. Наприклад, при встановленні можливості сприймати мають бути продемонстровані різні об'єкти, щоб можна було переконатися у стійкості їх розпізнавання суб'єктом експерименту.

Головна мета неодноразового повторення дослідних дій – отримання постійного та достовірного результату. Кількість повторень визначається слідчим залежно від характеру справи, тривалості кожного дослідження та ситуації, що склалася. Проводити дослідження треба поетапно, тобто всю досліджувану подію розбивати на певні етапи. За кожним етапом проводиться окреме дослідження, за результатами вони об'єднуються, дозволяючи слідчому отримати уявлення про подію в цілому. Поетапне проведення слідчого експерименту можливе за умови, якщо це не впливає на загальний темп його проведення.

4. Обмежена кількість учасників слідчої дії та проведення необхідних експериментально-дослідних дій, максимально схожих з тими, що мали місце в дійсності (за послідовністю, способом, характером, темпом тощо).

Слід підкреслити, що всі експериментальні дії та випробування, які застосовуються під час слідчої дії, не повинні межувати з учиненням нового аналогічного злочину. Проте, на думку Є. І. Макаренка, інколи вони можуть бути пов'язані зі спричиненням виправданого та незначного матеріального збитку, наприклад під час проведення експериментальних випробувань технічних виробів на їх міцність [8].

5. Залучення свідка, потерпілого або підозрюваного до проведення експерименту. Під час проведення анкетування й опитування серед працівників слідчих підрозділів ми дійшли висновку, що до експериментальних дій підозрювані та обвинувачені залучалися у 89 % випадках. Залучення свідків і потерпілих може дати змогу чіткіше відтворити ті чи інші обставини події.

6. Проведення слідчого експерименту з кожним підозрюваним окремо. У тих випадках, коли виникає необхідність провести слідчий експеримент з кількома підозрюваними (наприклад, затримано декілька членів організованого злочинного угруповання), слідчий повинен виїхати на місце і провести дослідні дії з кожною особою окремо.

Н. І. Гуковська та В. Ю. Шепітько зазначають, що слідчий експеримент можна проводити за участю всіх підозрюваних одночасно з урахуванням конкретних обставин справи [9, 36; 10, 328]. На нашу думку, проведення експериментальних дій за участю кількох злочинців одночасно неприпустиме, оскільки тягне за собою можливість узгодження ними своїх позицій та дій. Окрім того, пояснення одного учасника експерименту матимуть навідний характер для інших. Вказаний тактичний прийом дозволяє запобігти попередній змові співучасників між собою та негативному впливу їх один на одного.

Не рекомендується проводити дослідні дії за участю слідчого або понятих. У тих випадках, коли немає можливості залучити до проведення експерименту саму особу, яка вчинила злочин (зокрема, перебуває в розшуку, переховується від слідства та суду, відмовляється співпрацювати зі слідством), то можуть бути підібрані інші особи (статисти), які схожі за своїми анатомічними та функціональними ознаками з підозрюваними, а слідчий разом із понятими повинен спостерігати за проведенням дослідів.

Описані тактичні умови слідчого експерименту, зі слів Р. С. Белкіна, охоплюють усю сукупність тактичних прийомів, що можуть бути застосовані слідчим під час розслідування злочинів [11, 80].

Підсумовуючи, слід зазначити, що під час розслідування багатоепізодних кримінальних проваджень, складних злочинів, особливо вчинюваних організованими злочинними групами та злочинними організаціями, слідчі мусять пам'ятати про їх масштабний (за тери-

торіальністю) характер, що ускладнює проведення слідчого експерименту за всіма виявленими епізодами злочинної діяльності не лише через дефіцит часу, але й через недостатність потрібних сил та засобів. У таких випадках доцільно проводити цю слідчу дію на місцях учинення найбільш складних і значних для кримінального провадження епізодів злочинної діяльності групи. За іншими епізодами в таких умовах треба обмежитися ретельним слідчим оглядом, додаючи до нього схеми (креслення), власноручно виконані злочинцями, в яких відбиваються всі істотні риси й особливості місць подій і динаміка окремих злочинних дій. Графічні зображення ретельно перевіряються показаннями потерпілих, свідків та інших співучасників злочинної діяльності. Однак ця рекомендація може бути реалізована лише у виняткових випадках [12, 425].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Слідчий експеримент є найбільш трудомісткою і складною слідчою дією, оскільки в ньому бере участь значна кількість осіб. Результати правильно проведеної слідчої дії відіграють важливу роль у процесі доведення вини осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів, особливо при їх відмові від раніше даних показань або у випадку смерті. Якісне та ефективне проведення цієї слідчої дії потребує ретельної підготовки, чіткої організації та використання низки тактичних прийомів і комбінацій, що дозволить одержати правдиві показання та довести причетність певних осіб до злочинної діяльності.

Література

1. Новиков С. И. Следственный эксперимент при расследовании дорожно-транспортных происшествий : учебное пособие / С. И. Новиков, Ш. Ш. Ярамышьян. – К. : НииРИО КВШ МВД СССР, 1986.
2. Белкин Р. С. Эксперимент в следственной, судебной и экспертной практике / Белкин Р. С. – М. : Юрид. лит., 1964.
3. Лузгин И. М. Методологические проблемы расследования / Лузгин И. М. – М., 1973.
4. Салтевський М. В. Криміналістика : підручник : у 2-х ч. – Ч. 2 / Салтевський М. В. – Харків : Консум, 2001.
5. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник / Салтевський М. В. – К. : Кондор, 2005.
6. Коновалова В. Е. Психологическая характеристика следственного эксперимента / В. Е. Коновалова // Криминалистика и судебная экспертиза. – 1976. – № 12. – С. 10–16.
7. Хоменко Ф. В. Застосування науково-технічних засобів при відтворенні обстановки та обставин події / Ф. В. Хоменко // Радянське право. – 1968. – № 11. – С. 30–34.
8. Макаренко Є. І. Тактика слідчого експерименту : лекція / Макаренко Є. І. – Дніпропетровськ : Юридична академія МВС, 2004.
9. Гуковская Н. И. Следственный эксперимент (пособие для следователей) / Гуковская Н. И. – М. : Госюриздат, 1958.
10. Криміналістика : підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / Глібко В. М., Дудніков А. Л., Журавель В. А. та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. – К. : Ін Юре, 2001.
11. Белкин Р. С. Теория и практика следственного эксперимента / Белкин Р. С. ; под ред. А. И. Винберга. – М., 1959.
12. Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій : монограф. / К. О. Чаплинський. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т МВС ; Ліра ЛТД, 2011. – 496 с.